

1973.

GUNJEVIĆ, BORIS

Sukob na teološkoj ljevici

GUNJEVIĆ, BORIS

Sukob na teološkoj ljevici

256

“Vjera koju najviše volim, reče Bog, je ljubav.”

(Péguy, 2001:1)

“Vjerujem da sam se revoluciji posvetio iz ljubavi prema bližnjemu.” (Torres,1976:102)

Badiouovski rečeno, potreban je događaj, koji u našem slučaju započinje razgovorom, po mogućnosti javnim dijalogom unutar nekog simboličkog prostora. Potrebni su nam ljudi koji su simbolički predstavnici dva suprotstavljena diskursa, koji su spremni javno braniti svoje respektabilne pozicije i izložiti se nemilosrdnom sudu kritike.

Takav razgovor bio je vođen u jednom potpuno lokalnom jugoslavenskom kontekstu davne 1967. u Zagrebu, između filozofa, uvjerenog ljevičara Branka Bošnjaka i isusovca Mije Škvorca. Bila je to heterogena uvertira u šezdeset osmu. Obojica ugledni i poznati profesori, ideološki potpuno suprotstavljani. Bio je to razgovor koji je na jedan specifičan način anticipirao 1968. u jednoj lokalnoj verziji. Na tribini je bilo danas nezamislivih 2500 ljudi. Pomalo pretenciozno, možemo ustvrditi da je to bio zimski uvod u hrvatsko proljeće. Cijeli dijalog odigravao se u političkom prostoru koji je bio uokviren referentnim poljem socijalističkog habitusa u kojem je dominirala takozvana *praxis* filozofija. Bošnjak je u takvom prostoru bio u povlaštenijoj poziciji. Povlaštenost možemo usporediti s utakmicom na domaćem terenu.

Bošnjak, kao što ćemo pokušati pokazati, tu prednost nije želio zlouporabiti u svoju korist. Bošnjak je maksimalno uvažavao svog suprotstavljenog sugovornika kao poštovanog gosta i kolegu, a ne kao nekog ideološkog uljeza. No unatoč svemu Škvorc se nije u potpunosti osjećao lagodno. U tom prostoru socijalističkog samoupravljanja i *praxis* filozofije u kojem je vladalo bratstvo i jedinstvo, isusovac svoje izlaganje započinje stihovima Paul Verlaina *Ko vuka u zboru svetih čut bi bilo mene*.⁰¹ Stihovima iz kojih je razvidna Škvorcova nelagoda u kojem je on vuk, okružen zborom svetih. Normalno, Škvorc je dovoljno mudar da stvari preokrene naopak i da svoje slušatelje podsjeti da se pitaju tko je vuk, a tko su sveci.

Ne bi trebali patetično podlegnuti svečarskim reminiscencijama, nego bi trebali podsjetiti na važnost knjižice koja je tiskana nakon spomenutog događaja kao podsjetnik na taj važan susret. Koliko god nam se to da-

nas činilo čudno, ta je knjiga pod naslovom *Marksist i kršćanin*⁰² jedna od najvažnijih knjiga poslijeratne jugoslavenske filozofije. Ona je podsjetnik na događaj koji je u ondašnju jugoslavensku javnost doveo dva ideološki suprotstavljena, ali važna diskursa. Premda je riječ o zanezmarivom događaju u nekom europskom kontekstu, on je važan kao nedovršen obrazac čiju pedagošku i teopolitičku vrijednost ne možemo precijeniti. U daljnjem nastavku ovog teksta ustrajati ću na tvrdnji da se započeti razgovor nužno mora nastaviti i danas. Namjera mi je da ponudim jedan mogući model nastavka tog dijaloga. No prije toga morao bih ga što vjernije uprizoriti. Bio je to razgovor dvojice neistomišljenika koji su uprizorili jedno zajedničko putovanje socijalizma i teologije za koje smatram da je i danas od presudne važnosti za oba diskursa. Ta dva diskursa u jednom maštovitom obratu mogu ponuditi simbolički i teopolitički model otpora kapitalističkoj racionalnosti i neoliberalnom teroru. Podsjetimo se ukratko na glavne i prijeporne teme tog događaja, ponovo uzimajući taj mali tekst nalik na katekizam u ruke. U vrijeme kada su se pokazale prve bore na socijalizmu s ljudskim licem.

Dobru, staru i poznatu *hrvatsku šutnju* kao da je jedino mogao prekinuti govor o Bogu. Ovo je tvrdnja koju treba shvatiti doslovno i na koju se treba podsjećati svakodnevno. Bog je bio tema dvojice neobičnih sugovornika na neobičnom mjestu u neobično vrijeme. *Marksist i kršćanin* knjiga je o Bošnjakovoj knjizi *Filozofija i kršćanstvo*. Bošnjakova knjiga u najvećem se dijelu bavi trećom knjigom, a to je *Biblija*, posebice *Novi Zavjet*. Cijeli podtekst Bošnjakove knjige tvrdi da glavni junak treće knjige Isus Krist nikad nije postojao. Takva neobična tvrdnja na jedan specifičan način cijeli dijalog dovodi u pitanje, kako je to na samom početku ustvrdio Škvorc. No isusovac u ovom slučaju ne odustaje lako i prepušta svom sugovorniku da ukratko predstavi sadržaj knjige, od kojega izdvajamo neke ključne točke. Bošnjakovu interpretaciju kršćanstva donosimo u tri jednostavne teze:

- Kanonizirano kršćanstvo jest sekularizirano židovsko mesijanstvo koje je u sebe inkorporiralo helenistički misticizam. Pored sekulariziranog mesijanstva i helenističkog misticizma, gnosticizam Kumranske zajednice puno je više utjecao na kršćanstvo nego što je to do danas poznato i prihvaćeno.

- Budući da ni jedna dogmatska kategorija nije dobivena racionalnim putem, filozofija ima pravo kritički preispitati kršćansko učenje i o tome donijeti svoj sud. Isus Krist povijesni je falsifikat, mit i izmišljena legenda prve kršćanske zajednice. Stoga je kršćansku poruku potrebno demitologizirati (Bultman) jer kršćanstvo kao evanđeosko nikad nije postojalo (Kierkegaard).
- Filozofija se ne suprotstavlja religiji budući da ima imperativ razumijevanja njezine iluzornosti stoga je nužno naglasiti kako socijalizam kao teorija nije imao namjeru rješavati odnos prema religiji. Govor o Bogu premda želi odgovoriti na eshatološka pitanja utemeljen na nadi i želji za utjehom, barata u najboljem slučaju s pretpostavkama.

Normalno je očekivati da Škvorc ima dijametralno suprotno stajalište od teza koje je iznio Bošnjak. To je ujedno i povod za razgovor.⁰³ Isusovac smatra da su prvo i treće poglavlje Bošnjakove knjige ključni za diskusiju. Govoreći samo o jednom poglavlju, zahvaćamo cijelu problematiku knjige. To je prema Škvorcovcu svakako prvo poglavlje. Tematizirajući detaljno prvo poglavlje, postavljamo temelj dijaloga i mogućnost rješavanja svih drugih naznačenih pitanja budući da su ona, kako kaže isusovac, *nuspoglavlja*. Škvorc ne želi raspravljati o tome da li je Isus doista kršćanska legenda jer bi u protivnom cijeli razgovor bio besmislen i takva pitanja ostavlja bibličarima. On se baca na prvo poglavlje Bošnjakove knjige tvrdeći slijedeće:

- Kršćanstvo se ne suprotstavlja filozofiji. Dokaz tomu je povijest filozofije iz koje je razvidno da je kršćanstvo preuzelo, sumiralo pa čak i apsorбирало određene filozofske sustave kako bi se što plauzibilnije samo-odredilo. Kršćanstvo može koegzistirati sa svim filozofijama osim s ekstremnim oblicima idealizma i ekstremnim oblicima materijalizma
- Čovjekova religioznost nije predmet teologije nego filozofije. Antiteza filozofije i teologije nije u borbi oko zaborava, čovjekove konačnosti i ograničenosti.
- Kršćanstvo nije protivna filozofska konstrukcija budući da kršćani na kršćanstvo ne gledaju kao na

01 Zanimljivo je primijetiti da Bošnjak vrlo rijetko svoju argumentaciju konstruira pomoću nekih striktno *praxis* argumenta kao što ni sam Škvorc nije uvelike posezao za neoskolastičkim argumentacijskim instrumentarijem. Kao što je poznato ovakav kreativni i imaginativni filozofski dijalog nije stvorio neku sintezu koja bi ukazivala na konstruiranje jedne primjerice moguće lokalne političke teologije koje su u to vrijeme nastajale u svijetu. Možda bi bilo preuzetno očekivati nastanak nekog oblika teologije oslobođenje, neke teologije revolucije ili teologije samoupravljanja unutar jedne jugoslavenske matrice. Baš zbog specifičnosti dvojice sugovornika i kulturno-političkog konteksta u kojem se odvijao dijalog čini nam se da je to bila jedna propuštena prigoda koja tek čeka neku svoju buduću aktualizaciju.

02 "Marksist i kršćanin" - Dijalog prof. Branka Bošnjaka i prof. o Miše Škvorca o nekim temama knjige; "Filozofija i kršćanstvo"

03 Glavna Škvorcova zamjerka, zapravo kritika koja se provlači kroz cijelu Bošnjakovu knjigu sastoji se od činjenica da Bošnjak premalo koristi katoličke autore. Problemizirajući Kristov život i povijesnost Bošnjak se prema Škvorcovom mišljenju previše poziva na ruske i protestantske autore, a premalo na katoličke. Takva Bošnjakova stranost pomalo ljuti Škvorca i isusovac mu to prigovara retorički postavljajući pitanje zašto se nije konzultirao ni jedan Katolički biblijski institut kojih ima na desetke u svijetu i koji se tim temama jako ozbiljno, predano i intelektualno pošteno bave (usp. Bošnjak, Škvorc, 1969:114).

ideologiju kojoj je potrebna “sirova politička” apologetika.

Kroz cijeli dijalog provlačit će se dvije glavne teme. Za pretpostaviti je da su to teme čovjeka i Boga. Škvorc svoju argumentaciju započinje paskalovskom tvrdnjom da je čovjek nezamjenjiv, da neizmjerljivo nadilazi čovjeka i da kao takav ima svoj smisao, opravdanje, preduvjet da se upozna i da se ne gubi u besmislenom *ništa*. On je vladar povijesti koji nalik Rilkeu, duhom istražuje, kruži oko temeljnog pitanja, a to je pitanje Božje egzistencije. Čovjek mora prema paterovom mišljenju promišljati *potkožno*. Ili kako to Škvorc poetski kaže:

“Čovjek je u sebi ključar svoje tajne, vladar prostora svoje slobode, gospodar svojih odluka, svoj osobni prostor za misao, za odgovornost i za sreću. U sebi je čovjek srce, toplo središte, nosilac bitka, opterećen najzvijezdanijom i najsunčanijom željom da ljubi i da bude ljubljen, da živi i da bude vječan.” (Bošnjak, Škvorc, 1969:27).

Ovakvo viđenje čovjeka radikalno se suprotstavlja Bošnjakovoj, zapravo Sarterovskoj slici čovjeka za kojeg naš filozof tvrdi da je nastao *ni za što*. Takvoj nihilističkoj slici čovjeka, Škvorc želi suprotstaviti čovjeka kojemu je inherentna neka specifična aksiologija, kojom čovjek zahvaća vrijednosti za koje zna da nisu sve jednako trajne i isplative. Škvorc se poziva na Schelerovu skalu vrijednosti koja ima četiri osnovna odnosa kada je čovjek u pitanju. A to su *osjetilne vrijednosti* koje karakterizira prolaznost i promjenjivost. Nakon toga dolaze *životne vrijednosti* koje se sastoje od objektivnih vrednota kao što su primjerice zdravlje i uspjeh. Svakako tu su i *duhovne vrijednosti* kojima uzdižemo život i kojima smo se spremni podrediti i žrtvovati kako bi živjeli za pravdu ili kako bi se kulturno uzdizali. Nakon toga dolazi ono što je Škvorc okarakterizirao kao *svetu vrijednost* koja daje perspektivni smisao svemu drugom. Škvorc uvjerava svoga sugovornika i svoje slušateljstvo da želimo vrijednosti koje imaju jednu specifičnu dimenziju trajanja, (*nešto što se može ovjekovječiti*, reći će kasnije pater), a ne vrijednost koja je nestabilna i prolazna. Škvorc nastavlja kritički, preispitujući navode iz Bošnjakove knjige: “... duboki uzdah za vječnim autor smatra iluzijom i besmisлом.” (Bošnjak, Škvorc, 1969:31).

Ovo je vrlo kratki i lapidarni sažetak Škvorcove kritike Bošnjakove knjige koja se odnosi na sporno prvo poglavlje. Bošnjak je svjestan da u njegovom tekstu za teologe ima puno dvojbenih tvrdnji. O tome je potrebno progovoriti i po Bošnjakovom mišljenju to je Škvorc odlučno uočio i učinio. Bošnjak iskreno žali što ondašnji diskurs teologije i filozofije nije nadopunjen novijim istraživanjem napose onim iz filozofije religije i povijesti misticizma. Zapravo cijeli arsenal Bošnjakovih argumenta i uvida dolazi iz filozofskog rakursa i iz spomenute filozofije religije, misticizma, ali i zaključaka kojeg su donijele već plodne diskusije marksista i kršćana u svijetu.

Bošnjak izvanredno dobro poznaje teološki diskurs, nije pristran i ne izokreće ga sebi u korist kako bi nadglasao i pobijedio isusovca zbog same pobjede. Bošnjak je idealni teološki sugovornik, (koji odlično poznaje ondašnju teologiju) što god mi danas mislili o njegovim početnim pozicijama (koje nam danas izgledaju milijunima svjetlosnih godina daleko od neke ozbiljnije teološke plauzibilnosti). Njegove početne pozicije, naočigled apsurdne (kako sam priznaje), takve su da svaki suvremeni teolog danas mora vrlo jasno odgovoriti na provokaciju jedne takve ateološke perspektive o kojoj danas govori Mark C. Taylor.

Bošnjak svoju tezu sažima na slijedeći način. Svaka je teologija oblik ateizma, svaki je govor o Bogu govor o onome što Bog nije, a mi govoreći o Bogu govorimo o pojmu Boga, a ne o Bogu samom. Drugim riječima, govor o Bogu za Bošnjaka mogao bi biti jedino govor o onom skrivenom Bogu o kojem su govorili filozofi mistici i za njega to je jedini autentični govor budući da je prije *logosa*, govora bila *sige*, šutnja. Ta je šutnja bila draga misticima koje na jedan specifični apofatični način u svom detaljnom argumentiranju preferira Bošnjak.

“Ako je Bog deus absconditus (ima i tekst u Starom Zavjetu gdje se kaže: *Jahve odluči prebivati u tmastu oblaku*. (1. Kralj. 8.12), ako je on sakriven, on mora da bude otkriven, a na koji način on postaje otkriven? Prema misticizmu ako čovjek samo po sebi sav taj sadržaj realizira, onda smatra da je Bog moralno obavezan da mu se otkrije, da ne bude više sakriven. S time u vezi mogu se navesti tekstovi Bohmea, Eckharta i drugih. To su veoma interesantne teme i u tom pogledu sam ja u svojoj knjizi dokazivao da je to možda

Mark C. Taylor

pravi oblik religioznosti, kud i kamo drugačiji nego što se to često puta i može shvatiti.” (Bošnjak, Škvorc, 1969:43-44)

No Bošnjakove su preferencije u službi odgovora Škvorcu. Budući da je Škvorc govorio o čovjeku, Bošnjak pogađa u samo srce njegovog argumenta navodeći primjer Joba. Job je pored Krista i Davida paradigma teološkog poimanja čovjeka. Bošnjak započinje svoje argumentiranje s moralnim i pravednim Jobom. Za Bošnjaka je neshvatljiva Jobova odlučnost i snaga u patnji te kako je moguće da dobri Bog bude isprovociran od zlog Sotone, da dozvoli Sotoni da mrcvari i dekonstruira Joba i njegovu obitelj. Bošnjak u ovom slučaju nudi neobičan odgovor. U odgovoru na pitanje o Jobu, Bošnjak se neočekivano poziva na psihoanalitičara Junga i njegov gnostički *Odgovor Jobu*, što za Škvorca normalno nije prihvatljivo. Ovdje je kako se čini aksijalna točka cijelog dijaloga. Ukoliko želimo govoriti o Jobu kao o liku o kojem govori Sveto pismo tvrdi Škvorc, nužno je pretpostaviti neki oblik povjerenja da Bog govori i komunicira, to jest da postoji. Takav govor nužno je interpretirati i tu nastaju poteškoće koje Bošnjak neočekivano vrlo kreativno rješava.

Bošnjak tvrdi da se interpretativna logika Svetoga pisma razlikuje od interpretativne logike nekog filozofskog teksta. Bilo da promišlja ili da reflektira o teško protumačivim tekstovima iz Joba, Evanđelja po Luci ili nekog Pavlovog pisma, Bošnjak će ustvrditi da tekstovima Svetoga pisma moramo pristupiti drugačije. Ne kao tekstovima koje će se protumačiti Aristotelovim logičkim instrumentarijem nego tekstovima koji se čitaju i tumače vlastitom logikom. Drugim riječima, Bošnjak anticipira određene uvide kojima se vodi sadašnja postliberalna teologija. Tekst Pisma moguće je razumjeti pod onim uvjetima i u ključu one logike koje postavlja sam tekst. Tako shvaćen tekst pretpostavlja polifoniju glasova koji su upućeni zajednici u kojoj je tekst nastao. Zato zajednica kreira interpretativnu strategiju kojom pomoću teksta Svetoga pisma opisuje stvarnost, a ne prevodi tekst u neke ideološke kategorije kojima poslije tumači stvarnost.

Bilo bi pogrešno svesti dijalog između Bošnjaka i Škvorca na razlike u interpretativnim strategijama jer bi time dobili plošnu i jednodimenzionalnu sliku cijele rasprave. Kompleksnost ovog dijaloga biva jasnija kada na

red dođu pitanja koja proistječu iz Jobove problematike o patnji nevinih i o problemu zla u svijetu. Dakako da su to pitanja koja se nadovezuju na sustavnu teologiju u kojoj se tematizira pitanje grijeha i zla u odnosu na slobodnu volju. Škvorc ovdje ne pribjegava teološkim trikovima, niti skolastičkim sofisterijama nego priznaje i potvrđuje da je pitanje slobodne volje *crux theologorum* to jest *najteži križ teologa*. Škvorc nudi konkretno i autentično teološko rješenje na koje Bošnjak snalažljivo odgovara pričom iz Talmuda. Ovaj odgovor ne bi trebali shvatiti kao nešto banalno ili kao izbjegavanje odgovora jer na takvim probošnjakovskim argumentima danas djelomično počiva metodologija takozvane narativne teologije.

Cijela argumentacija, obojice sugovornika otvara pitanje Božje egzistencije koja se ne zadovoljava klasičnim dokazima za Božju egzistenciju. Tim klasičnim dokazima Škvorc skeptično pridodaje Newmanove, Blondelove i Bergsonove dokaze koje odlično poznaje, ali ih ne smatra konačnim niti dovoljno plauzibilnim. Isusovac o svim dokazima za Božju egzistenciju tvrdi da mogu biti kritizirani i da su kao takvi nedostatni. No, Škvorc autoritativno brani tezu o Božjoj opstojnosti postavljajući pitanje sebi, svom sugovorniku i slušateljstvu na slijedeći način. Škvorc svoje slušateljstvo zavodi jednostavnom romantikom pravovjerja. Nakon teške artillerije filozofskog argumentiranja, Škvorc se poziva na nemoć i slabost poezije: “...’Okrenuo sam se iza sebe kroz prirodu, povijest i vidio sam trag, netko je prošao. Ja rekoh, Bog je prošao.’” (Bošnjak, Škvorc, 1969:69),

Bog jest, a što jest o tome ne znamo, tvrdi Škvorc, budući da je o Božjoj biti jako teško nešto reći. To je Škvorcov odgovor na Bošnjakovo pitanje da se objasni pojam Bog sadržajno, logički, psihološki, religiozno i filozofski. O dubini božanskog ne možemo znati ništa jer to se odnosi na Božju esenciju. Možemo nagađati, mućati i možemo govoriti sve ono što Bog nije, ali znati nešto što Bog jest, prema Škvorcu jest stvar objave.

Pater svoje slušateljstvo nadalje samo podsjeća kako kršćani prihvaćaju Objavu Trojedinog Boga i tu razlikuje dvije za njega važne činjenice koje su krucijalne za cijeli dijalog. Bog jest to je prva činjenica, a kako jest to se spoznaje prihvaćanjem Objave. Ovo je povlašteno mjesto paterove argumentacije i najvažnija distinkcija na kojoj inzistira isusovac. Škvorc brani tezu da postoji jasna distinkcija religije kao nečeg naravnog kod čovjeka i vjere kao nečeg nadnaravnog što je darovano čovjeku.

Tek ovom distinkcijom moguće je pristupiti neodgovorenim i otvorenim pitanjima koja proistječu iz pripovijesti o Jobu. Za Škovrca je od presudne važnosti vidjeti smisao u stvarima (ali svakako ne samo pod vidikom svrhovitosti) jer ukoliko stvari imaju smisao, pita se isusovac, od kuda im smisao, a ako ga nemaju od kuda ga ja mogu izvući ako ga stvari nemaju. To je Škvorcov odgovor Bošnjaku na pitanje zašto postoji svrhovitost. Bošnjak tvrdi *ni za što*. To se odnosi i na čovjeka i to je Škvorcu neprihvatljivo. Zato Škvorc na stražnja vrata dijaloga uvodi diskurs o Kristu. Krist je povijesna osoba koju je nužno spoznati potkožno, a ne u nekoj ruskoj nadri-interpretaciji koja je u podtekstu Bošnjakovke knjige. Spoznati potkožno Krista znači otvoriti novi prostor dijaloga o čovjeku samom. To je pozicija s koje se Škvorc ne povlači i koju brani kroz cijeli dijalog.

No kako smo već u samom početku ustvrdili, Bošnjak svoju temeljnu poziciju za dijalog gradi u referentnom polju filozofskog misticizma. To je ujedno i njegova konačna pozicija koju možemo sažeti na slijedeći način. Kako bi izbjegao nihilizam koji je posljedica Bošnjakovog razumijevanja čovjeka ugledni profesor pribjegava apofatičnom poimanju filozofskog misticizma. No baš zbog toga što čovjek u sebi nosi nešto inherentno nihilistički upitan je Bošnjakov okret prema misticizmu. Problem takvog misticizma leži u njegovoj nepristupačnosti.

Nihilističko poimanje čovjeka na kojem inzistira Bošnjak determinira nepristupačnost mističnog iskustva. Škvorc promišlja transgresivno i Bošnjakov nihilizam, kako smo već pokazali, dovodi u pitanje. Isusovac daje naslutiti kako je čovjekovu praksu moguće promišljati jedino u potkožnom jedinstvu s Kristom. To jedinstvo otvara prostor misticizma koji je važan Bošnjaku. Drugim riječima, Škvorcova transgresija poziva na jedinstvo s Kristom, a tek onda na bratstvo među ljudima. To je ujedno najvažniji moment njihovog razgovora. Taj maštoviti moment otvara prostor za mnogostruka redefiniranja, nova kritička propitivanja, nove interpretacije i preinake koje ni danas nisu završene (kako nam to pokazuju zanimljivi razgovori Eca i kardinala Martinija, Habermasa i Ratzingera ili pak Egeltona i "Dichinsa").

Nakon šezdeset osme bilo je potrebno nastaviti je-dnom započeti i nedovršeni dijalog ljevice i kršćanstva. Dijalog socijalizma i teologije u Jugoslaviji bio je onemogućen jer su se sugovornici počeli baviti samim so-

bom. Počeo je darvinistički eksperiment u hranidbenom lancu u kojem su se oba diskursa borila za vlastito preživljavanje. Počela je borba za propozicioniranje vlastitog diskursa koja jednostavno nikud nije vodila. I jedan i drugi diskurs osjećali su se ugroženo, napadnuto i prestrašeno. Oba su diskursa bili ugroženi od samih sebe.

Nemogućnost uspostavljanja dijaloga tragično se pokazuje u scenogramu kojeg Kangrga donosi na kraju svoje knjige *Šverceri vlastitog života*. Premda simboličan, to je ujedno i najbolji opis onog što se događalo filozofiji jugoslavenskog socijalizma. Ugledni je Erich Fromm posjetio Jugoslaviju i navratio u tvornice da vidi kako ide radničko samoobrazovanje u samoupravljačkoj socijalističkoj doktrini. Fromm se htio osvjedočiti kako stvari funkcioniraju iz prve ruke. Nije bilo dobro. Gajo Petrović pokušao je izvući stvar pred uglednim gostom, no to mu nije najbolje polazilo za rukom.

"Evo ja ću reći jedan primjer, doduše, to je bilo pred 5-6 godina kada je ovdje bio Erich Fromm koji je došao oduševljeno u Jugoslaviju i mi smo išli s njim u jednu tvornicu. I sada, tamo je došao direktor, predsjednik radničkog savjeta, predsjednik sindikata i jedan radnik. On je postavljao pitanja, oni su odgovarali, radnik je par puta pokušao nešto reći, ali su ga ušutkali i onda je Fromm pitao: Da li se vode neke diskusije među radnicima o socijalizmu, o marksizmu, o problemima humanizacije društva? Na to direktor odgovara: To pripada jednoj prevladanoj fazi našeg razvoja, mi se time ne bavimo, mi smatramo da je glavno da je proizvođač materijalno zainteresiran. Onda Fromm opet pita da li imaju neku biblioteku, neke socijalističke knjige, da li oni povećavaju svoje teoretsko znanje. A evo odgovora: Pa da, oni idu u stručne škole i kurseve gdje dobivaju svjedodžbe na osnovu koji im se povisuje plaća.

I tako je taj razgovor trajao, ja sam to doduše u prevođenju malo popravljao koliko sam mogao, tako da ne bih pokvario utisak, i on je ostao i dalje uvjerljivi pristalica našeg sistema i našeg poretka. Ali, to su ti aspekti našeg razvoja koji nam onemogućavaju da budemo u svijetu ono što bismo trebali biti." (Kangrga, 2002:425)

Ovaj neočigledno benigni slučaj prikazuje svu bijedu i epistemološku naivnost u kojoj se zatekla jugosla-

venska ljevica i njen filozofski diskurs. Radnicima se nije dalo da dođu do riječi, uostalom takva je situacija i danas, možda nekoliko puta gora. Koga briga za radnike? Suprotnost ovakvoj bijedi poznata je hrvatska šutnja koja je u međuvremenu postala eufemizam za intelektualno sluganstvo i prijetvornost naspram vlasti u kojoj je tavorio ostrašćeni nacionalizam najprimitivnije vrste.

Ni kršćanski diskurs nije nudio bolju sliku. Dosađnoj neoskolastici koja je carevala u kršćanskim krugovima nije se moglo suprotstaviti angažiranom kršćanskom poezijom jednog Kocbeka i Vincetića. Jedan ljevičar, kršćanski personalist i potpredsjednik AVNOJ-a, drugi svećenik sklon ljevici, obojica u nekoj vrsti kulturnog egzila. Tko bi u vrijeme u kojem se priprema rat i poziva na oružje čitao poeziju?

“Šutjeti nije uvijek zlato.

Danas jednom svastika

Sutra isto to drugom Hackenkreuz

Zlato je čovjek

Svejedno da li je

Zoon politikon,

Animal rationale

Tool making

Ili praksis? –

Pozvan još za našeg oca Abrahama

U obećanu zemlju

I otkupljen krvlju Njegovom

Da stigne tamo daleko u – Internacionalu”

(Vincetić, 1978:11)

Ili još jedna, jednako dobra.

“Predragi:

Novaca nemam da ih pošaljem Ekonomatu biskupije

Imam nadu, uvijek i svugdje, trajno

U mir

I u bolje dane s vama

Ako možete živjeti od toga?

U biskupiji

Tvrde, da će zbog takve moje filozofije

Uskoro

Skrahirati?”

(Vincetić, 1978:3)

Ovdje bi svakako trebali izdvojiti nekoliko važnih tekstova ozbiljnog dijaloga teologije i socijalizma. Riječ je o odličnim Verešovim tekstovima pod nazivom *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom i Pružene ruke* – prilozi za dijalog između marksista i kršćana. Ne bi smjeli zaboraviti spomenuti herojsko djelo Marka Oršolića koji je napisao genijalni tekst o mističnom gerilcu Camilu Torresu.

Najmlađi je i najsuvremeniji pokušaj posredovanja koji je u svojoj ranoj teologiji napravio domaći teolog, danas svjetski priznati profesor sa sveučilišta Yale Miroslav Volf. Volfovi su tekstovi danas nenadano ponovo iskočili u prvi plan. U svojoj takozvanoj pred-američkoj fazi napisao je nekoliko vrlo važnih tekstova o odnosu marksizma i kršćanstva, to jest između socijalizma i teologije. Volf se na stanoviti način distancira od ovih tekstova baveći se danas teologijom na sasvim drugačiji način. Unatoč tome, uvjeren sam da mi danas nismo ni približno završili s jednim započetim dijalogom čiji je okvir Volf ponudio u svojoj “nesustavnoj trilogiji” koja je nastajala od sredine osamdesetih do početka devedesetih. Prvi tekst je prelijepa, premda nedovoljno poznata knjiga o pjesništvu mostarskog pjesnika Alekse Šantića. *I znam da sunce se ne boji tame* – Teološke meditacije o Šantićevom pjesništvu (1986.) Drugi tekst je Volfova doktorska teza o teološkoj kritici Marxovog koncepta rada u kojoj Volf želi nadići Marxovo razumijevanje rada pod nazivom *Budućnost rada – rad budućnosti* – pojam rada u Karla Marxa i njegovo teološko vrednovanje (1991.) Volfu to polazi za rukom tek u trećoj knjizi pod nazivom *Rad u Duhu – Prema teologiji rada* koja je ujedno i velika sinteza cijelog Volfvog istraživanja o odnosu marksizma i kršćanstva. Ovi tekstovi danas imaju neprijeporno važnu ulogu i pozivaju na ponovno čitanje unutar jedne potpuno drugačije socio-političke matrice. Kako zaključiti predstavljanje dijaloga koji su vodili Bošnjak i Škovrc? Zašto bi nam taj dijalog danas uopće bio tako važan?

Pokušajmo zamisliti situaciju u kojoj su Škovrc i Bošnjak vodili raspravu, ali na takav način da je Bošnjak iznosio i branio kršćansku odnosno, teološku poziciju, a da je Škovrc argumentirao u korist ljevice, to jest socijalizma. U kojem bi pravcu tada išla njihova rasprava i kakvi bi se zaključci mogli izvući iz njihovih uvida. Postavimo si pitanje, čisto teorijske naravi, što bi se moglo izvući iz njihove rasprave. Ukoliko mogu biti toliko slobodan da pretpostavim, dogodili bi se preduvjeti za nast-

janje jedne autentične teologije oslobođenja koja ovdje nikad nije postojala. Kako bi takva teologija oslobođenja izgledala i kako bi funkcionirala u praksi? Možda je ovo mjesto kada bi trebali promisliti o nastajanju jedne takve teologije oslobođenja koja nam je potrebna nego ikad, koja bi bila sinteza socijalizma i teologije u jednoj lokalnoj mediteransko-balkanskoj verziji. Pokušajmo na jedan paralaksni način proširiti model dijaloga koji su započeli Bošnjak i Škvorc s idejom jedne lokalne teologije oslobođenja koja nam danas ima itekako što za reći u formi kršćanskog socijalizma.

Za teologiju oslobođenja moglo bi se reći da je manje u defenzivi, a više na margini, što nužno ne znači da je to niti dobro niti loše. Takvo je danas stanje u svijetu suvremenih teoloških gibanja. Neki teološki pravci i projekti dođu do svog vrhunca u jednom vremenu i nakon toga neminovno slijedi dugi proces propadanja ili redefiniranja.⁰⁴ No unatoč manjkavostima i nedorečenostima teologije oslobođenja kao projekta danas još uvijek postoje autori koji pišu ozbiljne i kompleksne tekstove. Njihovi tekstovi i važni uvidi zahtijevaju dodatno čitanje i tumačenje u jednom novom ključu. Tekstovi koji su danas pisani u matrici teologije oslobođenja provociraju nas jednom novom pastoralnom plauzibilnošću i pozivaju novi način teološkog govora i političkog djelovanja unutar globalnog neo-republikansko-rimskog Imperija kojeg danas utjelovljuje Amerika. Premda se ovo čini kao opće prihvaćena činjenica, potrebno je stvari pogledati iznutra.

Teologija oslobođenja kao diskurs potlačenih danas pokazuje znakove neobične i kreativne vitalnosti. Premda marginalna i periferna po svom akademskom utjecaju, teologija oslobođenja danas zadobiva nove oblike artikuliranosti kojima utjelovljuje viziju vlastite prakse. Teologija oslobođenja više je od teološkog modela. Ona je politički angažman, kritika kapitalizma, mistična pobožnost, gerilski otpor i ekologija. Teolozi koji se danas identificiraju s projektom teološkog oslobođenja predmet su akademskog podsmjeha ili eklezijalnih stegovnih postupaka. Nedavna osuda Kongregacije za nauk vjere salvadorskog isusovca Jona Sobrina ponovo je aktualizirala nedoumice i nerazumijevanje temeljnih odrednica teologije oslobođenja.⁰⁵ Na apstraktne prigovore kako teologija oslobođenja “preozbiljno” i nekritički tumači Marxa može se odgovoriti jednakom mjerom koja pokazuje svu apsurdnost takvih

naivnih i površnih tvrdnji. Klasična teologija (Tome Akvinskog) “preozbiljno” i nekritički tumači Aristotela. Pravo je pitanje zašto jednog ateista – Aristotela možemo i trebamo ukorporirati u naš teološki sustav dok drugog ateista – Marxa ne smijemo ni po koju cijenu. Otac teologije oslobođenja G. Gutierrez u svojim radovima vrlo jasno distingvira marksističku socio-ekonomsku analitičku metodu od marksističko metafizičkog materijalizma. Na tom tragu je i teologija proskribiranog Brazilca Leonarda Boffa⁰⁶ kojemu je Crkva uzela učiteljstvo dok je on i dalje ostao franjevac koji autentično živi svoje redovništvo.⁰⁷ Danas je u svijetu teško naći osobe koje su istovremeno teoretičari i aktivisti, koji ozbiljno i kritički promišljaju odnos socijalizma i kršćanstva, to jest socijalizma i teologije. Nakon kolapsa Istočnog bloka, malo je filozofa i teologa ostalo vjerno ideji kršćanskog socijalizma koji na prostorima bivše Jugoslavije nikad nije ni postojao ili je tavorio i skrivao se u fusnotama tuđih tekstova. Ukoliko danas želimo govoriti o socijalizmu kao subverzivnoj ideji i praksi nužno je da progovorimo o kršćanskom socijalizmu koji kapitalistička racionalnost tretira jednako kao što se tretira tumor kod bolesnika.

Kršćanski socijalizam u različitim varijantama jedini je sposoban ponuditi alternativnu političku praksu u odnosu na Imperij. Kršćanski socijalizam više je od verzije kognitivnog kapitalizma. Zato je važno upoznati se s autorima koji danas zagovaraju neku od opcija kršćanskog socijalizma ili pak kršćanskog anarhizma kao što je bio primjerice pokojni Jacques Ellul. Svakako da na ovom mjestu treba podsjetiti na važnu, ali zaboravljenu činjenicu kako su prvi socijalisti utopisti bili svi od reda kršćani stoga povezivanje socijalizma i kršćanstva nije neki postmoderni *bricolage* nego nužnost koja nastavlja nasilno prekinuti kontinuitet.

Tome da teologija oslobođenja nije u potpunosti poražena i pregažena kao teološki koncept svjedoči nova generacija sjeverno-američkih teologa koji baš na zadama Gustava Gutierrez, Juana Segunda, Jona Sobrina, Leonarda i Clodovisa Boffa, Ignacia Elacurrie, Miguel Bonina i Doma Herdera Camare rekonstruiraju teologiju koja bi bila spremna ne samo kritizirati prakse Imperija nego i konkretno ponuditi alternativna teološka politička rješenja. Drugim riječima teologija oslobođenja mogla bi pomoći u prepoznavanju i konstituiranju novog političkog subjekta kojeg nije dovoljno opisati

04 Nakon stvarnog i simboličkog pada Berlinskoga zida (koji nikad nije stvarno pao) na jedan specifičan način opada čini se i interes za teologiju oslobođenja. Za gubitak interesa i utjecaja kojeg je imala teologija oslobođenja može se navesti gomilu vjerodostojnih, praktičnih, ideoloških i socioloških razloga.

05 Premda je u poznim sedamdesetim i premda je preživio atentat, Sobrino je vitalni starac kojeg je nedavno osudila Kongregacija za nauk vjere u Rimu. Njegove knjige u kojima tematizira borbu protiv siromaštva s kršćanskih i socijalističkih pozicija tek imaju biti otkrivene. Sobrino svojim tekstovima dovodi u pitanje samu srž kapitalističkog ludila ne želeći pritom pristajati na humanitarnu pomoć koju milostivo nudi i daje kapitalistička proizvodnja nego dovodi u pitanje sam sustav. Sobrino je autentični svećenik i borac za prava potlačenih koji nije posustao u borbi za pravedniji svijet iako je nekoliko njegovih kolega svećenika ubijeno od desničarske vojne hunta u El Salvadoru. Atentant je, dakako, bio naručen da se ubije Sobrino. On je pukim slučajem bio odsutan.

06 Navodno je ista sudbina zadesila njegovog brata Clodovisa. Boffovo razumijevanje teologije oslobođenja ponovo mora biti otkriveno. Zato jer je on teologiju oslobođenja na jedan specifičan način izmjestio iz latinoameričkog konteksta originalno povezujući političku teologiju, duhovnost otpora, kritiku kapitalizma i ekologiju. Boff je ponudio diskurs iz kojeg mogu biti konstruirani lokalni modeli različitih eko-teologija oslobođenja koji će u nadolazećim vremenima biti podtekst svakog ozbiljnijeg teološkog diskursa.

07 Boff je prošle godine proslavio sedamdeseti rođendan. U ovim godinama od njega bi se mogao očekivati jedan veliki završni tekst, jedan *opus magnum*, koji bi sažeo cijelu njegovu teologiju, možda čak i neku veliku autobi-

sangviničnim terminom *mnoštvo* kako čine Negri i Hardt. Pri tom pokušaju konstituiranja novog političkog subjekta teologija oslobođenja može prije svega ponuditi okvir u kojem se može osloboditi diskurs favele i mistične gerile⁰⁸ s jedne strane i militantnog istraživanja i kognitarijata s druge strane. Takav jedan okvir postmoderne teologije oslobođenja u svojim tekstovima ponudili su autori kao što su Ched Meyers, William T. Cavanaugh i Daniel Bell Jr.⁰⁹ kojima je vrlo blizak i drag anarhistički diskurs, pogotovo zadnjoj dvojici. Dovoljno je pogledati njihove tekstove simptomatičnog naslova *Mučenje i euharistija* ili primjerice *Teologija oslobođenja nakon kraja povijesti* pa da vidimo o kakvim se vrsnim, originalnim, i lucidnim misliocima radi. Teologiju oslobođenja možemo sažeti na slijedeći način.

Teologija oslobođenja utemeljena je u svakodnevnom iskustvu siromašnih, tlačanih i marginaliziranih čija je egzistencija posljedica permanentnog i sirovog strukturalnog nasilja. Teologija oslobođenja oblikovana je čitanjem i tumačenjem Biblije kao posljedice tog iskustva.

Teologija oslobođenja nastaje u urbanim i ruralnim liturgijskim laičkim zajednicama koje se spontano udružuju u konkretnim projektima po pitanjima zdravlja, obrazovanja, sindikalnog djelovanja, kulture ili općenitog poboljšanja kvalitete života.

Teologija oslobođenja je put, disciplina i duhovno vježbanje koje se prvotno živi kao iskustvo pobožnosti i svjedočanstva o milostivom i pravednom Bogu u nehumanom svijetu. Teologija oslobođenja sinteza je ortodoksije i ortopraksije. Ta sinteza sastoji se od pravilnog načina trpljenja i otpora – koju teolozi oslobođenja još i nazivaju “ortopatema”.

ografiju. U Boffovom radu više ne možemo očekivati neki veliki obrat. Prije možemo računati na jednu veliku teo-političku sintezu njegovog golemog opusa koja će biti uokvirena jednom praktičnom ekološkom matricom čiji smo skicu pokušali predstaviti.

- 08 Svakako da je potrebno ovdje spomenuti i mističnu gerilu koju su po cijeloj Južnoj Americi utjelovili svećenici i redovnici kao što su Camilo Torres, Domingo Lain, Laurentino Rueda, Pedro Duarte, Jose Esguerra, Nestor Paz i mnogi drugi kojima se ne zna broj.
- 09 Ako je Gutierrezova *Teologija oslobođenja* bila i ostala klasični tekst projekta, sigurno je da će Bellov tekst *Teologija oslobođenja nakon kraja povijesti* sa simptomatičnim naslovom - odbijanje da se prekine patnja - postati novi klasik koji vrlo lako dekonstruira zlokobne prakse Imperija koje vode u sveopću šizofreniju.

Srušen spomenik palom borcu, Srb